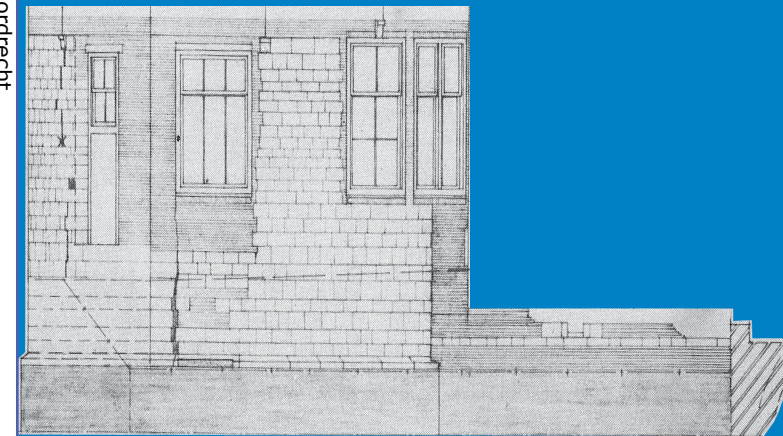
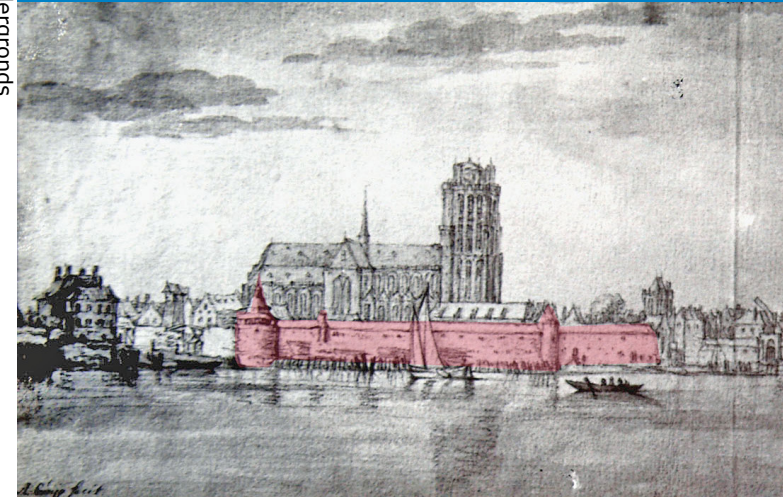

Lange Geldersekade Dordrecht

Een archeologisch bureauonderzoek naar
het voormalige Papenbolwerk in Dordrecht

M.C. Dorst

Ruimtelijke Realisatie /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 71

Lange Geldersekaade, Dordrecht

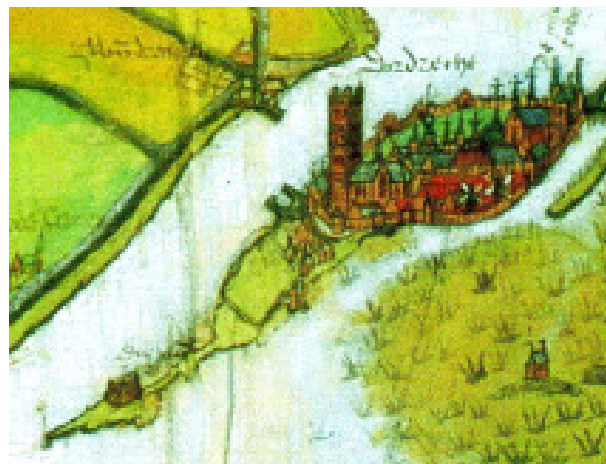
Een archeologisch bureauonderzoek naar het
voormalige Papenbolwerk in Dordrecht

M.C. Dorst

2016

Gemeente Dordrecht
Stadsontwikkeling/Ruimtelijke Realisatie/Archeologie

Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Ruimtelijke Realisatie/Archeologie, tenzij anders vermeld.
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: Drukkerij RAD
Uitgave: Gemeente Dordrecht, februari 2016

Gemeente Dordrecht
Sector Stadsontwikkeling / Ruimtelijke Realisatie / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2016
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

1 Inleiding	5
1.1 Onderzoekskader	5
1.2 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens onderzoeksgebied	7
2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik	7
2.2 Geplande werkzaamheden	8
3. Bureauonderzoek	9
3.1 Historische gegevens en archeologische informatie	9
3.2 Archeologische verwachting; het trace van de stadsmuur en locaties van de torens	14
4. Conclusies	15
Literatuur	17
Begrippen en afkortingen	19

Het onderzoeksgebied in 2015 gezien vanaf de locatie van de stadsmuur ter hoogte van de Engelenburgertoren (rechts) in de richting van de Grote Kerk.

1 Inleiding

1.1 Onderzoekskader

In februari 2016 is voor de locatie Lange Geldersekade een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. In de nabije toekomst zullen hier kadewerkzaamheden worden uitgevoerd. Hierbij zou de middeleeuwse stadsmuur en verschillende stadstorens kunnen worden aangetroffen. De resten hiervan kunnen door de voorgenomen werkzaamheden worden verstoord. Ook kunnen de resten een belemmering betekenen voor de civieltechnische werkzaamheden. Om dit vooraf in kaart te brengen is door middel van een bureauonderzoek geïnventariseerd waar de mogelijke knelpunten kunnen liggen.

Op de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht geldt voor het gebied een (zeer) hoge verwachting op aanwezigheid van archeologische resten uit de Middeleeuwen.

1.2 Administratieve gegevens

Aard onderzoek:	Bureauonderzoek
Projectcode:	1602
ARCHIS:	n.v.t.
Periode:	Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd
Datum onderzoek:	februari 2016
Plaats/wijk:	historische stadskern
Straat:	Lange Geldersekade
Provincie:	Zuid-Holland
Toponiem:	Lange Geldersekade (zuidzijde)
Kaartblad:	44A
RD coördinaten:	West: 104.802/425.321 Oost: 104913/425.401
Opdrachtgever:	Stadsbeheer
Contactpersoon:	dhr. J.A.E.M. van Loon (projectcoördinator)
Uitvoerder(s):	Gemeente Dordrecht, Sector Stadsontwikkeling/Afdeling Ruimtelijke Realisatie
Medewerker:	dhr. M.C. Dorst
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. H.P. Wansink (Hoofd Ruimtelijke Ordening)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Archivering:	Digitaal: Archief Ruimtelijke Realisatie/Archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl) / Analoog: Archief Ruimtelijke Realisatie

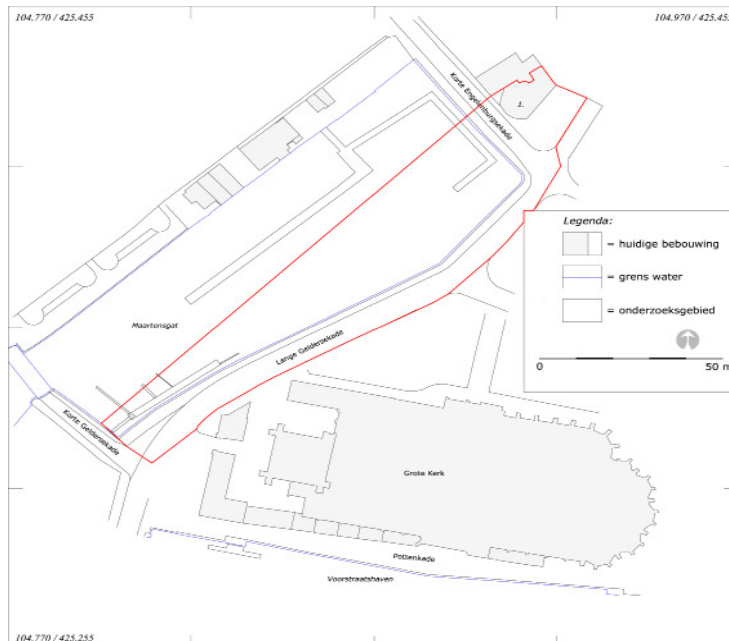
2. Gegevens onderzoeksgebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plangebied betreft de zuidelijke kade van de Lange Gelderse kade en een deel van de haven het Maartensgat (afb. 1 en 2). De kade heeft een lengte van circa 150 m en loopt vanaf de Mazelaarsbrug in het zuidwesten tot aan het Rondeel Engelenburg aan de Engelenburgerbrug 1-3. De kade is onbebouwd; er staan alleen enkele bomen op.

Afb. 1. De ligging van het plangebied in Dordrecht (rood).

Afb. 2. Het plan- en onderzoeksgebied in detail.

2.2 Geplande werkzaamheden

De kadebeschoeiing van de Lange Geldersekade dient vervangen te worden. Daarnaast worden er in het water van de haven mogelijk ook werkzaamheden uitgevoerd. Hiervoor zal er waarschijnlijk een damwand worden geslagen zodat de kade grotendeels in den droge kan worden gerenoveerd. De exacte wijze van uitvoer is momenteel echter nog niet bekend.

3. Bureauonderzoek

3.1 Historische geschiedenis en archeologische informatie

De onderzoekslocatie is waarschijnlijk al sinds oudsher de westelijke begrenzing van de stad. Voorlopig is het echter onbekend hoe de situatie was vóór het ontstaan van de Oude Maas. Dordrecht is in het eerste kwart van de 11^e eeuw ontstaan als een lintnederzetting op de beide oevers van de Thure(drith); de Oude Haven, ook wel aangeduid als Voorstraatshaven en Wijnhaven.¹ In deze oudste periode was tussen Dordrecht en Zwijndrecht mogelijk sprake van een aaneengesloten moeraslandschap. In de periode 1135-1170 zou dit veen-/zwingebied geërodeerd zijn door een doorbraak vanuit de Merwede waardoor een diepe en brede watergang ontstond: de Oude Maas.²

Vanaf deze tijd grensde de jonge stad hier aan een watergang die het tot grote rijkdom zou brengen. De Lange Geldersekafe lag op een belangrijk punt in de stad. Direct ten zuidoosten lag de belangrijkste kerk van de stad; de Onze-Lieve-Vrouwekerk, nu Grote Kerk geheten. Direct op het zuidwestelijke einde van de Lange Geldersekafe lag de Kerckebrug (1285/1286, de huidige Leuvebrug) over de rivier de Thure(drith) die inmiddels omgevormd was tot laad- en loshaven.

De oudste, overgeleverde stadsrechten dateren van 1220, maar ook in oudere oorkonden blijkt dat er waarschijnlijk al eerder sprake is van een echte stad. In een oorkonde van 3 november 1200 wordt Dordrecht vermeld als *'opidum Durtreth, die stede van Dorderecht'*.³ Met de later ook genoemde *'oppidani'* worden de stedelijke inwoners binnen de poorten bedoeld. Daarnaast is er sprake van *'scabini'* (schepenen) en de aanwezigheid van gespecialiseerde ambachten en het bestaan van ambachtsbroedersschappen of gildes.⁴ In een ander document uit 1200 wordt de nederzetting aangeduid als: *"...Durtreth ex utraque parte aque."* (Dordrecht aan beide zijden van het water) en is er ook sprake van een Dordtse Waard (*Durtret[s]werde*) die in leen moest worden opgedragen aan de hertog van Brabant.

Eén van de kenmerken van een middeleeuwse stad was het recht om een verdedigingswerk rond de stad aan te leggen. Uit archiefonderzoek is bekend dat graaf Floris V in 1271 de stad het privilege gaf om deze te versterken door middel van een gracht; *"...et defensionem ipsorum fossatum circa villam suam predictam..."*.

De Lange Geldersekafe was in de Middeleeuwen de grens met het water en dus naar alle waarschijnlijkheid waren hier dan ook al in een vroege periode verdedigingswerken aanwezig. Dit zal in eerste instantie bestaan hebben uit een aarden wal met eventueel houten palissades. De exacte ouderdom van de bakstenen muur op deze locatie is niet met zekerheid bekend. Voor een aantal andere locaties wordt aangenomen dat de muur uit de 14e eeuw dateert. Hierbij moet worden opgemerkt dat er zeker sprake is van een gefaseerde aanleg. Aangenomen mag worden dat met in de 15e eeuw zeker nog bezig was met verschillende tracés en aanleg van verdedigingstorens in de stadsmuur. Veel van de oudste vermeldingen van de verschillende torens in de verdedigingsmuur dateren uit de 15e eeuw.⁵ Door Hendriks en Koonings (2001) is een inventarisatie gemaakt van de verschillende torens in de stadsmuur. Het deel van de stadsmuur vóór de Grote Kerk stond bekend als het Papenbolwerk. Dit deel van de stadsmuur en de daarin aanwezige torens zouden zijn gebouwd in 1429. Daarvoor werd dit deel verdedigd door een rij palissaden. Tijdens het beleg in 1419 zou dit een zwak punt in de verdediging zijn geweest. Vandaar dat men ná de St. Elisabethsvloed van 1421 direct begonnen is met de aanleg van een bakstenen

1 Dorst 2014 en Dorst in prep. Gebaseerd op C14-dateringen van het oudste ophogingspakket direct achter de Voorstraat, aan de Van der Kooghplaats 1 (startdatum vanaf 1045) en ophogingen ter hoogte van de Grote Kerk (985-1020). Deze dateringen komen overeen met een startdatum van de bewoning in het buitengebied, zoals op de vindplaats Gezondheidspark. De oudste dateringen voor het dorp Wolbrandskerke/Kruiskerke dateren tussen 1018 en 1024.

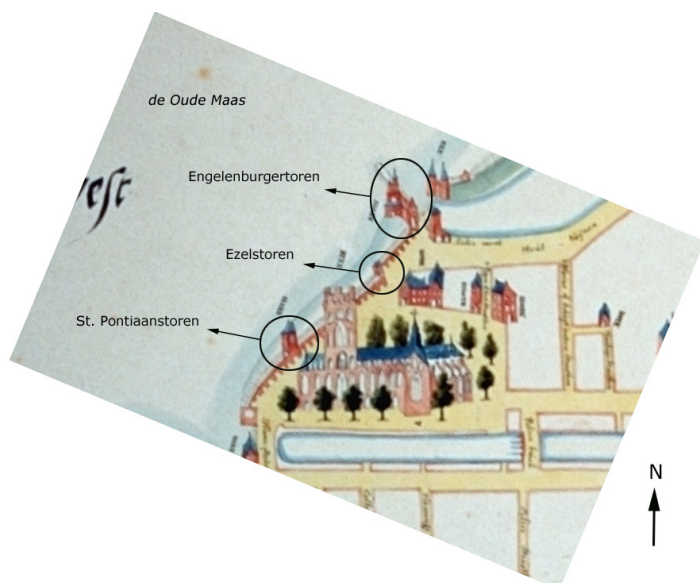
2 Sarfatij 2007, 39-45.

3 Koch, OHZ I, 407-412, nr. 244, 409. 35-42.

4 Van Herwaarden, 1996, 21-32. Blockmans 2010, 76, 77.

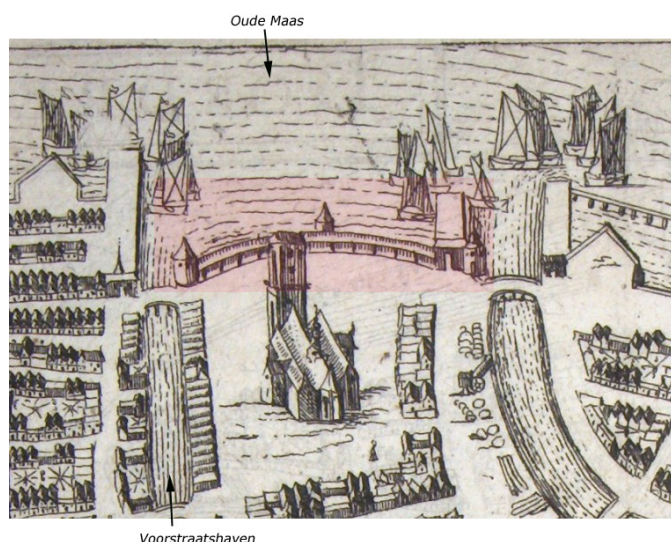
5 Hendriks & Konings 2000, 17 en verder.

verdedigingsmuur op deze locatie.⁶ In het tracé van de Lange Geldersekaade waren drie verdedigingswerken aanwezig. Van oost naar west waren dit: de Engelenburgertoren, de Ezelstoren en de St. Pontiaanstoren. Al deze torens zijn al op de oudste, bekende kaarten aanwezig.

Afb. 3. Het onderzoeksgebied weergegeven op een uitsnede van een kaart van Jacob van Deventer uit 1545 (hier gebruikt is een copy door Rutten). Op de kaart is te zien dat de stadsmuur ter hoogte van het plangebied direct langs het water van de Oude Maas loopt. Aan de binnenzijde van de stadsmuur zijn hoge spaarbogen aangegeven zoals dat bekend is van de stadsmuur op de hiernaar genoemde locatie De Boogjes langs de Spuihaven. In de stadsmuur zijn de drie torens te zien.

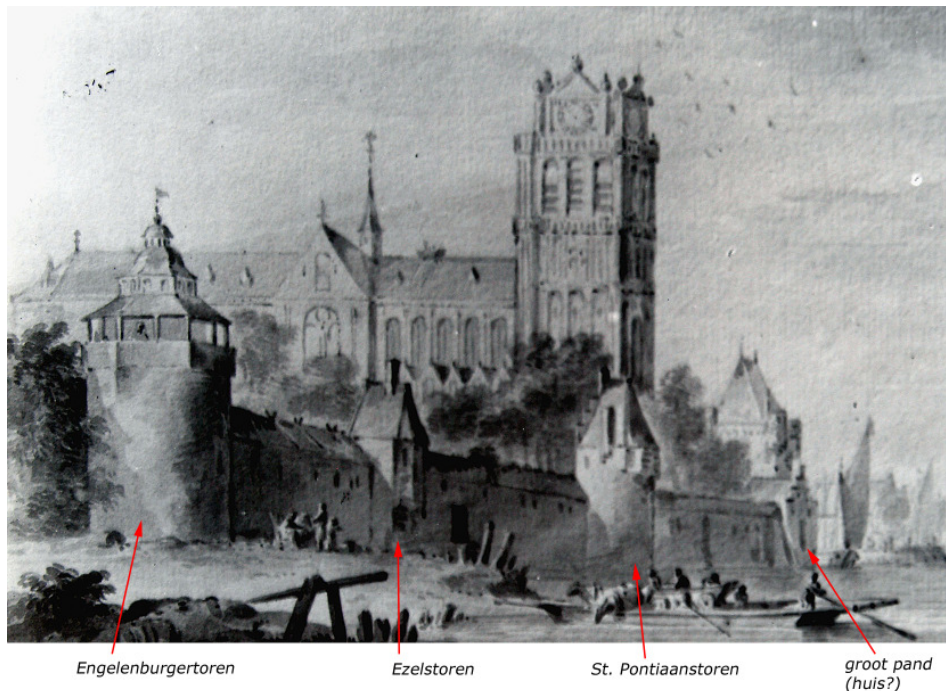
De torens zijn op veel kaarten en tekeningen op vrijwel dezelfde locaties afgebeeld. Op enkele kaarten zijn afwijkingen te zien. Zoals een kaart uit 1633 waarop ook op de noordelijke kade van de Voorstraatshaven (mondning) een toren is afgebeeld (afb. 4). Dit is vermoedelijk niet de St. Pontiaanstoren, maar er stond hier mogelijk wel een groot pand, mogelijk een huis (zie afb. 5).

Afb. 4. Het onderzoeksgebied weergegeven op een uitsnede van een kaart van Guicciardini uit 1633. Hierop is op de hoek bij de Voorstraatshaven ook een toren gesitueerd. Naast de Engelenburgertoren is een poort naar een steiger te zien.

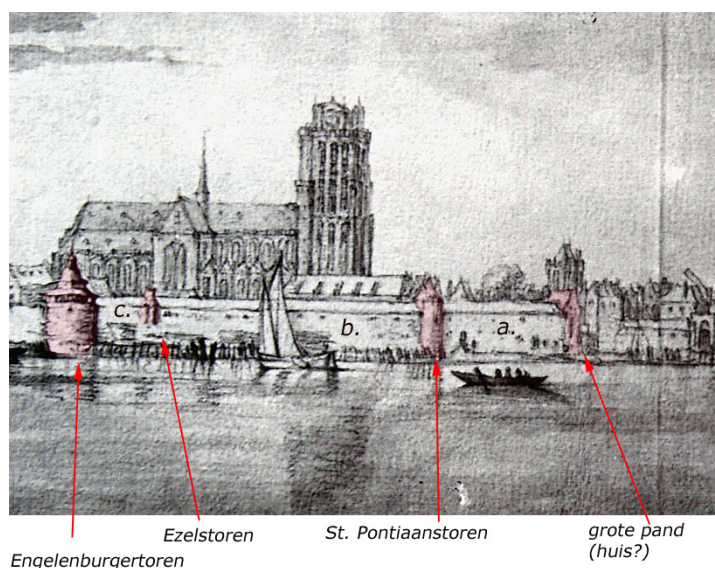
⁶ Hendriks & Konings 2000, 87.

Uit de eerste helft van de 17^e eeuw bestaat er veel kaarten en tekeningen waarop een wisselende situatie te zien is vóór de stadsmuur. Soms bestaat het geheel uit water, soms is er een droge kade te zien en er zijn verschillende tussenvarianten waaruit blijkt dat er mogelijk wel droge, opgeslibde percelen aanwezig zijn. Een (waarschijnlijk) betrouwbare en gedateerde situatieschets is gegeven door Jan van Goyen (afb. 5).

Afb. 5. Een uitsnede van een tekening van Jan van Goyen uit (waarschijnlijk) 1640, gezien vanaf de waterzijde tegen het Papenbolwerk. Hierop zijn de torens goed te zien (RAD inventarisnr. 555_14532).

De drie toren zijn hierop goed te zien. Vóór de Engelenburgertoren is opgeslibde (en opgebrachte?) grond aanwezig die als kade in gebruik is. Ter hoogte van de andere torens lijkt het water tot aan de stadsmuur te staan. Hierop is ook te zien dat de Ezelstoren een hangende toren was. Deze was hangend tot halverwege in de stadsmuur aangelegd en had dus, in ieder geval aan de buitenzijde, geen funderingsvoet in de ondergrond. Dit is nog beter te zien op een tekening van Albert Cuyp uit de periode 1643 – 1647 (afb. 6).

Afb. 6. Een uitsnede van een tekening van Albert Cuyp uit de periode 1643 – 1647, gezien vanaf de waterzijde tegen het Papenbolwerk. Hierop zijn de torens goed te zien (RAD inventarisnr. 555_14532).

Vóór de stadsmuur zijn opslibbingen te zien en er zijn palenrijen in het water geplaatst, vermoedelijk met als doel de opslibbing te versnellen en het gebied zo droog te krijgen. Op de tekening van Cuyp is het drie-ledige verloop van de stadsmuur goed te zien (afb. 6, nrs. a, b en c). Dit verloop is nu nog in de Lange Geldersekaade aanwezig, waardoor de locaties van de voormalige torens goed te situeren zijn. Het eerste deel loopt vanaf de monding van de Voorstraathaven (het grote pand, afb. 6, nr. a) naar de knik net voorbij de toren van de Grote Kerk. Hier stond de St. Pontiaanstoren. Vanaf daar liep de stadsmuur in noordoostelijke richting tot de knik de huidige straat Grotekerksplein, de voormalige grens van het kerkhof van de Grote Kerk (afb. 6, b). Hier was, hangend in de muur, de Ezelstoren aanwezig. Van daaruit liep het recht naar de Engelenburgertoren (afb. 6, c). Van de torens is het volgende bekend:

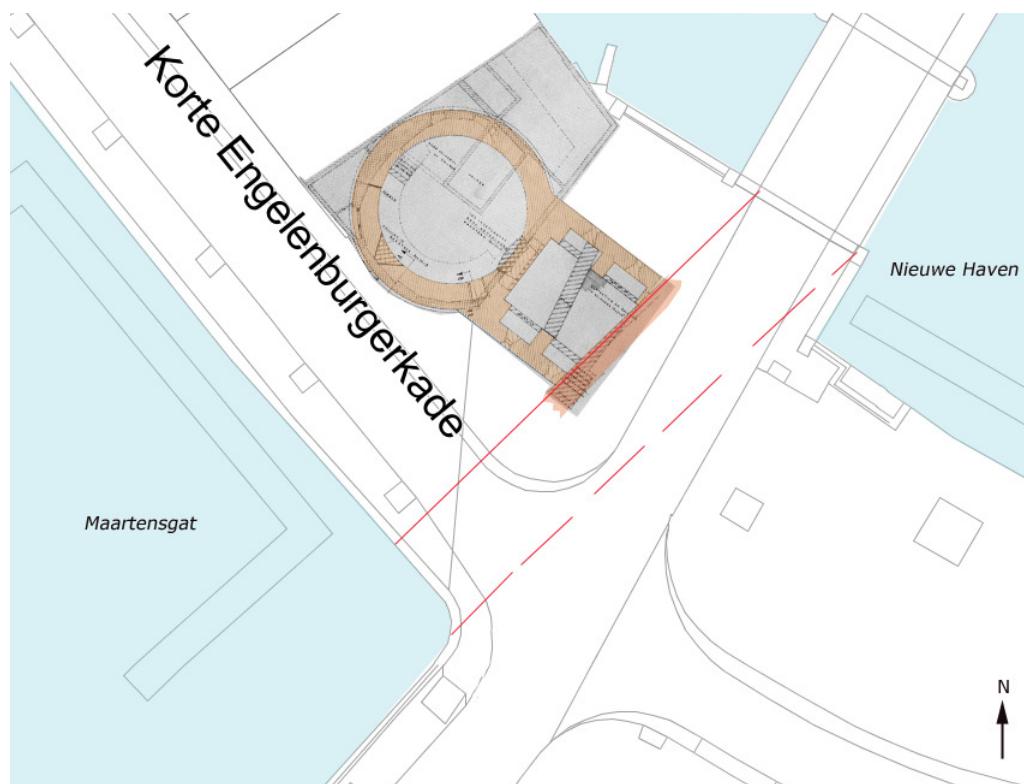
Engelenburgertoren

Dit was een, op één afgeplatte zijde na, ronde toren met een veelhoekige bovenbouw. De toren stond, aan de waterzijde vóór de feitelijke ommuring en was door een kort verbindingstuk van weergangen met de stadsmuur verbonden. Dergelijk geplaatste ronde torens dateren als uit de Hanzetijd en zijn in Nederland met name te vinden uit de periode rond het begin van de 14^e eeuw. De Engelenburgertoren is echter waarschijnlijk aangelegd in 1429. Na de aanleg van de Nieuwe Haven in 1408 was er behoefte aan een verdedigingstoren bij de haveningang. De toren is onder andere in 1564, 1585 en 1648 verbouwd en daarna in deze bebouwingssituatie grotendeels tot op heden overgebleven.

In 1958 werd het pand door de eigenaar ter overname aangeboden waarna in 1962 door de Dordste stadsarchitect ing. W. van den Berg een bouwtechnisch onderzoek is uitgevoerd waarbij ook ondergronds is gekeken. Hieruit bleek dat er aan de stadszijde van de toren twee weergangen met schietgaten aanwezig waren (afb. 7). De resten van de afgebroken weergangen waren op ongeveer 80 cm – mv aanwezig. Deze zullen oorspronkelijk aangesloten zijn geweest op de stadsmuur. De aansluiting is tijdens dit onderzoek niet aangetroffen. De weergangen bleken te zijn doorbroken voor de aanleg van een waterverbinding met bakstenen kade tussen het Maartensgat en de Nieuwe Haven. Deze zou zijn aangelegd tijdens de realisatie van het Maartensgat in 1647. De stadsmuur en (de andere torens) zouden in dit jaar zijn gesloopt. In ditzelfde jaar werd de toren aangepast en verbouwd tot woning voor de havenmeester van de Nieuwe Haven.⁷ De doorvaart tussen de beide havens zou in 1682 zijn overwelfd.⁸

7 Hendriks & Konings 2000, 86.

8 Beyerman 1975, 10.

Afb. 7. De opgravingsresultaten uit 1962 geplott op de huidige kadastrale kaart. In oranje zijn de Engelenburgertoren met de twee van schietgaten voorziene weergangen te zien. In rood is de noordelijke keermuur van de (later overkluisde) doorgang tussen de Nieuwe Haven en het Maartensgat te zien. Deze zou dateren uit 1647. De rode lijnen geven de (gereconstrueerde) 17^e -eeuwse havenverbinding aan.

Ezelstoren

De ezelstoren was een klein hangtorentje in de stadsmuur. Deze had waarschijnlijk geen fundering in de ondergrond. Het torentje was aanwezig in een knik in de stadsmuur ter hoogte van de huidige straat Grotekerksplein. Het torentje was waarschijnlijk een verbinding tussen de twee galerijen op de stadsmuur en is waarschijnlijk tegelijk met de sloop van de muur in 1647 verdwenen. De kans is klein dat dit torentje archeologisch herkenbaar zal zijn.

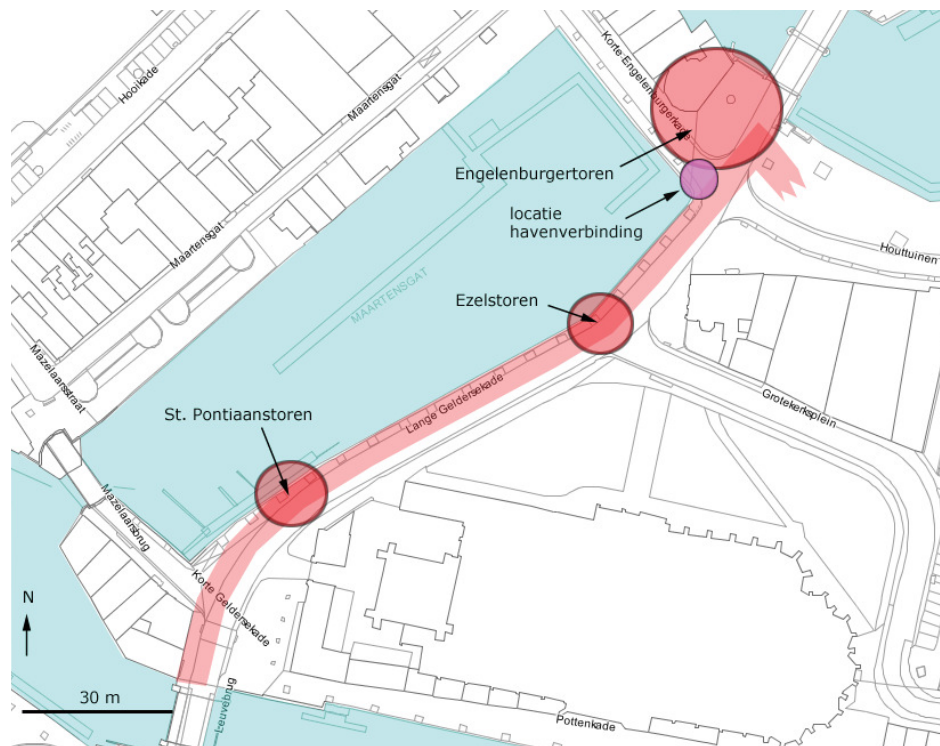
St. Pontiaanstoren

Deze verdedigingstoren werd ook wel Toren van de Trappen genoemd. Deze toren had waarschijnlijk een trap waarmee de weergang op de stadsmuur bereikt kon worden. De toren zal tegelijk met de stadsmuur in 1429 zijn gebouwd. In een thesaurierrekening uit 1429 wordt onder andere gesproken over de aanleg onder de titel: *Van den toern after 't Kerchof*.⁹ Er wordt onder andere melding gemaakt van de betaling van geld voor de elzen heipalen van de fundering en elzenhouten stabbomen. De stadsmuur was hier voorzien van een weergang die mogelijk overdekt was door een (leien) dak. Ook deze toren zal bij de sloop van de stadsmuur hier in 1647 zijn opgeruimd. De toren stond waarschijnlijk op de lichte knik in de Lange Gelderse kade (afb. 8). Deze toren had waarschijnlijk wel een forse funderingsvoet in de ondergrond en stadsmuur.

9 RAD archief 1200-1572, inventarisnr. 433) in Beyerman, Jaarverslag Vereniging Oud-Dordrecht 1975. Beyerman vermeldt dit als zijnde de Engelenburgertoren, maar Hendriks & Konings 2000 denken dat dit de St. Pontiaanstoren is.

3.2 Archeologische verwachting: het tracé van de stadsmuur en de locaties van de torens

In afbeelding 8 is het vermoedelijke tracé van de stadsmuur in het onderzoeksgebied weergegeven, samen met de veronderstelde locaties van de verdedigingstorens. Hierbij moet opgemerkt worden dat de Ezelstoren waarschijnlijk niet archeologisch te traceren is omdat het een hangtoerentje betrof.

Afb. 8. Het vermoedelijke tracé van de stadsmuur ter hoogte van de Lange Geldersekaade (lijn rood) met daarin aangegeven de locaties van de toenmalige verdedigingstorens (cirkel rood) en de locatie van het verbindingskanaaltje tussen het Maartensgat en de Nieuwe Haven (cirkel paars).

4. Conclusies

In februari 2016 is voor het plangebied Lange Geldersekafe archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Dit is gedaan in het kader van een geplande kadevernieuwing. Uit het bureauonderzoek is het volgende naar voren gekomen:

Restanten van de stadsmuur kunnen direct onder het huidige maaiveld onder de kade van de Lange Geldersekafe aanwezig zijn. Bij graafwerkzaamheden in het gebied dat is aangegeven in de conceptrapportage¹⁰ kunnen deze zeker geraakt worden. Het gaat om een deel van de bakstenen stadsmuur die is gebouwd in 1429 en gesloopt in 1647. In de dieper gelegen (opgeworpen?) bodempakketten kunnen ook nog restanten van de oudere verdedigingswerken aanwezig zijn. Het zal gaan om rijen houten palissades. De resten van de bakstenen muur kunnen aanwezig zijn vanaf circa 80 cm – mv en reiken tot circa 5,8 m – mv.¹¹ De buiten- /waterzijde van de stadsmuur zal in het verleden meerdere keren vernieuwd zijn. Oorspronkelijke resten van de middeleeuwse (15^e –eeuwse) muur worden dan ook met name aan de binnen- /stadszijde verwacht.

Bij graafwerkzaamheden kunnen ook (funderings)resten van de St. Pontiaanstoren worden verwacht (afb. 8). Deze verdedigingstoren zal ook in 1429 zijn gebouwd en betreft een (half) ronde toren die ten dele in de gracht zal staan. De toren zal zijn gesloopt in 1647 en de resten kunnen vrijwel direct onder het huidige maaiveld aanwezig zijn, vanaf circa 50-80 cm. De torenresten zijn waarschijnlijk aanwezig in de lichte knik in de Lange Geldersekafe, net ten noorden van de toren van de Grote Kerk (afb. 8).

Resten van de Ezelstoren worden niet verwacht aangezien dit een hangtorentje was. Vermoedelijk heeft deze geen traceerbare resten in de stadsmuur nagelaten. Mocht dit wel zo zijn, dan zullen deze aanwezig zijn op het einde van de huidige straat Grotekerksplein (afb. 8).

Resten van de Engelenburgertoren worden ook niet verwacht. De weergangen met schietgaten die de toren met de stadsmuur verbonden zouden hebben, zijn waarschijnlijk geheel opgeruimd bij de aanleg van een doorgang tussen het Maartensgat en de Nieuwe Haven. Het deel van de kade in de hoek tussen de Lange Geldersekafe en de Korte Engelenburgerkafe zijn in dit opzicht zeer interessant; hier zouden de resten van de dichtgegooid verbinding tussen de beide haven aanwezig moeten zijn.

Ten slotte kan gesteld worden dat er aan de buitenzijde van de stadsmuur, onder het water van het Maartensgat mogelijk nog oude (afval)pakketten aanwezig kunnen zijn uit de periode waarin de stadsmuur functioneel was. Er zullen openingen en doorgangen naar het water zijn geweest, schepen in het water voor de stadsmuur hebben gelegen en er waren over het water hangende latrines in de stadsmuur aanwezig. Dus ook bij diepere graafwerkzaamheden aan de buiten- / waterzijde van de Lange Geldersekafe kan archeologisch waardevol vondstmateriaal aanwezig zijn.

Voor vragen over de bevindingen en conclusies in dit rapport kan contact worden opgenomen met dhr. M.C. Dorst, senior archeoloog, afdeling Ruimtelijke Realisatie van de gemeente Dordrecht, tel. (078) 770 4904.

¹⁰ Van Dijke, Hilgers, Muller en Van den Eijnden, 2014, Bijlage 1, zone ontgraving/grens werkterrein.

¹¹ Op deze diepte is bij een kernboring in de kade een laag (eiken)houten gevonden die mogelijk de fundering van de muur was.

Literatuur

Beyerman, J.J.mr., 1975: Het Rondeel Engelenburg. *Jaarverslag 1975. Vereniging "Oud-Dordrecht"*.

Dijke, A. van, J.C. Hilgers, P. Muller en P.A.A. van den Eijnden, 2014: *Constructieve toets binnenstedelijke kadeconstructies. Kade Lange Geldersekade en Korte Engelenburgerkade. Kadesectie MAGKA02*. Ingenieursbureau Drechtsteden, projectnummer 201225998, conceptrapportage.

Hendriks, J. & J. Koonings, 2001: *Van der stede muere. Beschrijving van de stadsmuur van Dordrecht*. Vereniging Oud Dordrecht, Dordrecht.

Begrippen en afkortingen

antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Bergsche Veld	Zoetwatergetijdengebied ten zuiden van de stad Dordrecht, ontstaan na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (verwijst naar Geertruidenberg, later Biesbosch genoemd).
brakwaterkokkel	Gidsfossiel voor de afzettingen van de Sint Elisabethsvloed 1421, zeker als deze tweekleppig en in levenshouding wordt aangetroffen. Het gaat om de tweekleppige <i>Cerastoderma glaucum</i> .
crevasse(afzetting)	Oeverwaldoorbraak (rivier) waarbij (opnieuw) zand is afgezet. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met sediment uit de oeverwal. Crevasse-afzettingen zijn hoger gelegen plekken in het landschap.
detritus	Substantie bestaande uit organische resten van planten en dieren.
donk	Rivierduin of natuurlijke verhoging in het landschap
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier
Formatie van Nieuwkoop	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket)
Formatie van Naaldwijk	Afzettingen vanuit zee
Grote Waard	De Grote of Hollandsche Waard was een landbouwgebied in Holland, aan de grens met Brabant. De waard ontstond in de 13e eeuw, na afdamming van de Maas bij Heusden en Maasdam en het aanleggen van een ringdijk. De Grote Waard omvatte de gebieden die tegenwoordig bekend staan als het Land van Heusden en Altena, het Eiland van Dordrecht, het oostelijk deel van de Hoeksche Waard en een stukje Noord-Brabant, ongeveer van Heusden tot Moerdijk.
hil/werf/terp	Woonheuvel of kunstmatige door mensen opgeworpen verhoging in het landschap, i.t.t. donk
indicator	Aanwijzing/vondst/voorwerp/object/spoor
inversierug	Oeverwallen en kreekbeddingen klonken gedurende de middeleeuwse ontginningen door hun grovere materiaal minder in dan de slappe, fijne klei ertussen, waardoor ze nu nog als ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Deze 'omkering' in het landschap (oorspronkelijk een geul, nu een rug) wordt ook wel inversie (inversieruggen) genoemd.
klastisch	Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind
Merwededek	Gelaagd pakket klei- en zandafzettingen vanuit de rivier de Merwede, na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (Formatie van Echteld). Specifiek voor het Eiland van Dordrecht.
Sint Elisabethsvloed	Stormvloed waarbij de zeedijk van de Grote Waard bij het dorp Wieldrecht doorbrak en de Grote Waard verdrong, 18-19 november 1421.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart

ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
CHA	Cultuur Historische Atlas, provincie Zuid Holland
IKAW	Indicatieve kaart Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
NEN	Nederlandse Norm
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed